

Ks. ADAM KUBIŚ

STAN BADAŃ NAD LITERATURĄ PARTYSTYCZNĄ
O MĘCZEŃSTWIE

Znany jest dobrze fakt, że w okresie pierwszych, wielkich prześladowań Kościoła powstała obfita literatura patrystyczna o męczeństwie.¹ Jest ona bardzo zróżnicowana zarówno w treści, jak i formie.² Listy św. Ignacego Antiocheńskiego są przykładem głębokich refleksji teologicznych na temat męczeństwa.³ Praktyczne wskazówki, jak należy zachować się w czasie prześladowania, podawały ekshortacje do męczeństwa. Najbardziej interesujące ekshortacje napisali Orygenes⁴ i św. Cyprian.⁵

Na szczególną uwagę zasługują jednak akta męczeństwa, czyli opo-

¹ Przekonywująco mówią o tym opracowania, które zajmują się literaturą chrześcijańską w starożytności: Harnack A., *Die Überlieferung und der Bestand der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Bd II, Leipzig 1893, 807–834; *Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Bd II, Leipzig 1904, 463–482. — Monceaux P., *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne depuis les origines jusqu'à l'invasion arabe*, t. I, Paris 1901, 55–96; t. II, Paris 1902, 135–197; t. III, Paris 1905, 93–168. — Jordan H., *Geschichte der altchristlichen Literatur*, Leipzig 1911, 83–90. — Bardenhewer O., *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Bd I, Freiburg i. Br. ²1913, 443–445; Bd II, Freiburg i. Br. ²1914, 644–697. — Moricca U., *Storia della letteratura latina cristiana*, t. I, Torino 1924, 57–62. — Puech A., *Histoire de la littérature grecque chrétienne depuis les origines jusqu'à la fin du IVe siècle*, t. II, Paris 1928, 295–307; 579–594. — Labriolle P. de, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, t. I, Paris ³1947, 94, 156–159; t. II, Paris ³1947, 707; 721. — Christs W. von, *Geschichte der griechischen Literatur*, Bd II/2, München ⁶1924, 1246–1259. — Quasten J., *Initiation aux Pères de l'Eglise*, t. I, Paris 1954, 26; 90–93; 199–210; t. II, Paris 1957, 141; 256; 290; 403. — Altaner B., *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, Freiburg i. Br. ⁶1960, 192–204. — Por. Sinko T., *Literatura Grecka*, t. III część 1: *Literatura grecka za cesarstwa rzymskiego (wiek I–III N. E.)*, Kraków 1951, 548–549; 555.

² Bouyer L., *La spiritualité du Nouveau Testament et des Pères*. Paris 1960, 239–241.

³ Camelot T., *SourcesChr*, 10 (³1958) 66–223.

⁴ Koetschau P., *GCS*, 2 (1899) 1–47.

⁵ Hartel W., *CSEL*, 3/1 (1868) 315–347.

wiadania o męczeństwie chrześcijan,⁶ które w swej strukturze są bardzo niejednolite, ponieważ reprezentują różne rodzaje literackie. Również ich wartość dokumentarna przedstawia się rozmaicie. H. Delehaye podzielił je w zależności od tego na trzy grupy: historyczne akta męczeństwa, panegiryki o męczennikach i kompozycje literackie na temat męczeństwa.⁷

Do historycznych akt męczeństwa należą akta w ścisłym znaczeniu słowa, tzn. pisma przeznaczone do zachowania i przekazania oficjalnego procesu sądowego w brzmieniu dosłownym oraz krótkie opowiadania o sankcjach karnych, które zostały nałożone na męczenników zgodnie z prawem. Są to dokumenty niezmiernie ważne. Zależnie od zgodności ich relacji z prawdą historyczną podzielić je można na sześć rodzajów.⁸ Pod tym względem omawiane akta męczeństwa przypominają inne dokumenty historyczne. Ich wartość należy zatem oceniać według reguł obowiązujących w krytyce historycznej.⁹ W pierwotnym Kościele, aż do czasów Euzebiusza z Cezarei, odczytywano je w czasie liturgii ku czci męczenników w rocznicę ich śmierci lub przeniesienia relikwii.¹⁰

Mowy pochwalne na cześć męczenników wygłaszane przez biskupa lub niższe duchowieństwo podczas nabożeństw religijnych, zwłaszcza mszy św., tworzą panegiryki o męczennikach. Jest to specjalny rodzaj twórczości literackiej, której głównym zadaniem było odpowiedzieć na potrzeby kultu męczenników w zmienionej sytuacji Kościoła po zakończonych prześladowaniach. Panegiryki te zajmują miejsce pośrednie po-

⁶ Bliższe dane o wydaniach najstarszych akt męczeństwa można znaleźć u Altanera, *Patrologie*, 96; 188; 192—198 i u Quastena, *Initiation aux Pères de l'Église*, t. I, 199—210; t. II, 141—142; 256; 290.

⁷ Delehaye H., *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles 1921, 9. — W dziele tym autor prezentuje czytelnikowi zarówno problematykę ogólną związaną z literaturą o męczeństwie, jak i wszechstronną analizę poszczególnych utworów.

⁸ „1° Théoriquement la première place revient aux procès-verbaux officiels de l'interrogatoire des martyrs... 2° Une seconde catégorie d'Actes authentiques comprend les relations de témoins oculaires et dignes de foi, ou de contemporains bien informés, recueillant autour d'eux les souvenirs d'autres témoins oculaires... 3° La troisième catégorie est formée des Actes dont la source est un document écrit appartenant à l'une des deux séries précédentes... 4° Les Actes dont le fond n'est point une source écrite, mais qui résultent de la combinaison fantaisiste de quelques éléments réels dans un cadre de pure imagination, en d'autres termes les romans historiques, constituent la quatrième catégorie... 5° Après les romans historiques qui ont pour objet un personnage réel, viennent les romans d'imagination, où le héros lui-même est une création du poète... 6° Il convient de mettre dans une catégorie à part les faux proprement dits, c'est-à-dire, les légendes hagiographiques composées avec l'intention de tromper le lecteur”, Delehaye H., *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles 1927, 106—109.

⁹ Delehaye, *Les passions des martyres*, 155—156.

¹⁰ Lazzati O., *Gli sviluppi della letteratura sui martiri nei primi quattro secoli*, Torino 1956, 13—93. — Por. Harnack A., *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Bd II, Leipzig 1915, 95; *Das ursprüngliche Motiv der Abfassung von Märtyrer- und Heilungsakten in der Kirche*, „Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften”, 1 (1910) 106—125.

między historią i zwykłą fantazją. Spośród cech, które je charakteryzują należy wymienić zwłaszcza dwie. Najpierw zauważa się tam wpływ sofistyki, retoryki świeckiej, zarówno jeśli idzie o schemat przemówienia,¹¹ jak i jego styl.¹² Następnie, nie troszczą się one zbyt o prawdę historyczną. Choć z całą pewnością można na ich kartach odkryć ślady tradycji, to jednak nic nie wskazuje, że autorzy zatroszczyli się o jej zweryfikowanie.¹³ Głównymi twórcami panegiryków o męczennikach są święci Bazyli, Efrem, Grzegorz z Nazjanzu, Grzegorz z Nysy, Jan Chryzostom.¹⁴

Kompozycje literackie na temat męczeństwa stanowi literatura anonimowa, która także gloryfikuje męczenników, ale nie posiada żadnej wartości historycznej.¹⁵ Początki jej są bardzo słabo znane.¹⁶ Można ją z łatwością rozpoznać dzięki nadmiernemu wprowadzeniu elementu nadprzyrodzonego. Nie jest to jednak dyskretne zaakcentowanie mocy Bożej, którą niektórzy autorzy ukazują i w opowiadaniach historycznie sprawdzonych. Idzie tam raczej o ciągle odwoływanie się do cudów dla wywyższenia męczennika ponad wszystko, co ludzkie.¹⁷ W tej twórczości literackiej męczennik nie jest już normalnym człowiekiem zaświadcującym swoje przywiązanie do wiary i z tego powodu cierpiącym fizycznie. Przedstawia się go bowiem jako nadczołowieka, który ma do swej dyspozycji wszechmoc Boga. Niejednokrotnie dostaje się nawet do nieba zanim umrze.¹⁸

H. Delehaye dzieląc akta męczeństwa na omówione trzy grupy, nie chce przez to twierdzić, że poza nimi nie znajdują się dzieła, wobec których krytyka literacka się waha. Po prostu istnieją przypadki, że nie wie ona, jak je sklasyfikować. Lecz te utwory należy przebadać szczególnie każdy z osobna.¹⁹

Niedawno temu ukazało się nowe dzieło O. Lazzati na temat literatury o męczeństwie w pierwszych trzech wiekach patrystyki.²⁰ Jego nowość i oryginalność w porównaniu z poprzednimi publikacjami w tym względzie polega na uwypukleniu i zaakcentowaniu roli liturgicznej tej literatury. Zdaniem O. Lazzati zawdzięcza ona swoje powstanie i rozwój głównie liturgii. Funkcje liturgiczne, które spełniała w Kościele pierwotnym ukształtowały jej stereotypowe rodzaje literackie. Te funk-

¹¹ Delehaye, *Les passions des martyrs*, 202.

¹² Tamże, 203.

¹³ Tamże, 232.

¹⁴ Tamże, 183—185.

¹⁵ Tamże, 236.

¹⁶ Tamże, 311—315.

¹⁷ Tamże, 287.

¹⁸ Tamże, 238—239.

¹⁹ Tamże, 316—364.

²⁰ Por. Przypisek 10, s. 430.

cje stanowią również wystarczającą podstawę do odmiennej, niż poprzednia klasyfikacji.²¹

I tak, akta męczeństwa oraz inne utwory na ten sam temat powinny posiadać nazwę ogólniejszą; mogłyby się nazywać czytaniem liturgicznymi o męczennikach (*lettture liturgiche sui martiri*). Zależnie od tego, jaki element będzie w nich przeważał, dramatyczny czy narratywny, dzieliłyby się na dwie grupy: czytania (*pasje*) dramatyczne i narratywne. Przy bliższym określeniu tych nazw trzeba by jeszcze uwzględnić pewne niuansy, które wnoszą ze sobą język grecki i łaciński.²² Obok czytanek liturgicznych powstała w tym okresie nad to literatura eukologiczna. W prozie zawdzięczamy jej prefacje, w poezji hymny.²³

Od początku czwartego wieku literatura o męczeństwie, o ile nie wchodziła w skład liturgii, poczęła stawać się w coraz większym stopniu literaturą hagiograficzną w najszerszym znaczeniu słowa. Są to budujące czytania (*lettture di edificazione*) i życiorysy opowiadające czyny godne uwagi z życia świętych. Zamiłowanie we wszelkiego rodzaju cudownościach i sensacjach jest jej charakterystycznym rysem. Hymny z tego okresu przybierają chętnie formę epicką.²⁴

Literatura patrystyczna o męczeństwie posiada duże znaczenie teologiczne. Dla teologii jest ona pomnikiem wiary chrześcijańskiej w pierwotnym Kościele, którą właśnie wyznawali męczennicy. Świadcstwo, które jej oddali, angażowało ich całkowicie. W ich przypadku nie chodziło o jakąś spekulację filozoficzną. Nie rzadko poświęcali bowiem życie za swe przekonania. Stąd pochodzi olbrzymia wymowa świadectwa wyznań wiary, które złożyli. Jako świadectwa tradycji wzmacniają one argumentację teologiczną na niej opartą.²⁵

Oczywiście, istnieje wiele innych kwestii związanych z literaturą patrystyczną o męczeństwie, które domagałyby się specjalnego omówienia. Nie będziemy ich jednak poruszać.²⁶ Jeżeli chodzi o wskazówki bi-

²¹ Lazatti, *Gli sviluppi della letteratura sui martiri nei primi quattro secoli*, 13—63.

²² „Per correttezza di terminologia, sia in rapporto all'oggetto in se stesso, sia in rapporto all'intenzione dei redattori, i così detti *Atti dei martiri* e le *Passioni* si dovrebbero chiamare con termine generale *Lettture liturgiche sui martiri*, e, secondo la terminologia delle differenti lingue: *Martiri* le greche, *Passioni* le latine. Esse sono caratterizzate rispettivamente dall'andamento del tutto o prevalentemente drammatico o narrativo e si distinguono perciò in *lettture* (o *Passioni*) drammatiche e narrative. Sembra doveroso ed importante mettere in luce nella denominazione stessa il loro legame con la liturgia anzitutto per quello esse devono al fatto di essere originariamente ad essa legate e in secondo luogo perché risalti, anche per questi aspetti, il rapporto tra liturgia e letteratura, Tamże, 90. — Por. tamże, 13—53.

²³ Tamże, 53—62; 91.

²⁴ Tamże, 63—90; 92.

²⁵ Hamman A., *Martyrerakten*, LThk, 7 (1962) 133—134. — Por. tenże, ThGl, 58 (1956) 35—43.

²⁶ Wśród kwestii pozostających w ścisłym związku z literaturą o męczeństwie, zwiąszcza z aktami męczeństwa, należy wzmiankować kwestię jej związków z li-

bliograficzne, to można je znaleźć u B. Altanera i J. Quastena.²⁷ Celem artykułu było jedynie zaprezentować ogólną orientację w badaniach nad tą literaturą.

R É S U M É

L'ETAT DES RECHERCHES SUR LA LITTÉRATURE PATRISTIQUE DU MARTYRE

Il est incontestable que les persécutions de l'Eglise à l'époque des Pères ont suscité une abondante littérature du martyre.

Les documents les plus importants à ce sujet sont les passions des martyrs, c'est-à-dire les récits de martyrs chrétiens qui représentent différents genres littéraires et dont la valeur documentaire est très variable. H. Delehaye les a classifiées en trois grandes catégories: les passions historiques, les panégyriques de martyrs et les passions artificielles.

Aux passions historiques appartiennent les actes des martyrs dans toute l'acception du terme, à savoir des écrits destinés à conserver le procès-verbal officiel de l'enquête et le récit abrégé de la sanction contre les chrétiens conformément aux lois. Les panégyriques sont les discours prononcés par quelqu'un du clergé devant les fidèles pendant une réunion religieuse et ayant pour objet l'éloge des martyrs ou des saints. Les passions artificielles forment une littérature anonyme ayant aussi pour but la glorification des martyrs, mais ne possédant aucune valeur historique.

O. Lazzati a mis en relief la fonction liturgique de la littérature martyrologique à l'époque patristique. A son avis, cette fonction sert aussi de base à sa nouvelle classification. Dès lors les actes des martyrs devraient s'appeler „livres liturgiques de lecture sur les martyrs” (lettura liturgiche sui martiri).

La littérature patristique du martyre a une importante signification théologique. Elle constitue pour la théologie un témoignage de la foi chrétienne dans l'Eglise primitive. D'où provient sa force dans l'argument de la tradition ecclésiastique.

teraturą niechrześcijańską. Słowa H. F. von Campenhausena: „Die alten Märtyrerakten bilden formal durchaus keine einheitliche Gruppe und sind im wesentlichen nicht von sog. jüdischen oder heidnischen (Philosophen) — Märtyrien abzuleiten”, *Märtyrerakten*, RGG, 4 (1960) 593, wyrażają w tym względzie opinię powszechnie przyjętą. — Por. Delehaye, *Les passions des martyrs*, 150—182. — Simonetti M., *Qualche osservazione a proposito dell'origine degli Atti dei martiri*, *RevEAug*, 2 (1956) 39—57.

²⁷ Por. przypisek 6, s. 430